

Χρονολόγιο Β΄

29 Αυγούστου, Δευτέρα

Ξημερώνοντας η Δευτέρα, στη Σμύρνη και τα περίχωρα υπήρχαν παντού τα ίχνη της βίας που είχε ξεσπάσει την προηγούμενη ημέρα. Στα προάστια της πόλης και την αρμένικη συνοικία η καταστροφή ήταν απερίγραπτη. Σπίτια και επαύλεις, καταστήματα, εργοστάσια, σχολεία και νεκροταφεία είχαν λεηλατηθεί, πτώματα παρέμεναν σε κοινή θέα, γυναίκες και κορίτσια, θύματα ομαδικών βιασμών, περιφέρονταν σαν φαντάσματα. Ο ανθρώπινος θάνατος και τα λάφυρα αναμειγμένα, σε κοινή θέα. Ο διευθυντής του αμερικανικού κολεγίου ΜακΛάχλαν πηγαίνοντας από τον Παράδεισο στη Σμύρνη περιγράφει τα πολλά πτώματα που υπήρχαν στην άκρη του δρόμου και τα παρατημένα λάφυρα που είχαν κλαπεί από λεηλατημένα σπίτια και εργοστάσια: *«Ανάμεσα σε διάφορα οικιακά σκεύη, είδα κάποια στιγμή στο χαντάκι πολλές ραπτομηχανές»*. Ο Λεβαντίνος Φερνάντ ντε Κράμμερ, βρετανικής καταγωγής, πήγε από τη Σμύρνη στον Μπουρνόβα και περιέγραφε στη θεία του: *«Με λίγα λόγια, όλα τα σπίτια μέχρι τον σταθμό έχουν λεηλατηθεί, και στα περισσότερα, αν εξαιρέσουμε τη συνολική λεηλασία, έχουν συμβεί ανείπωτοι βανδαλισμοί. Όλα τα ελληνικά σπίτια —μικρά και μεγάλα— ως τη Χαβούζα δεν είναι παρά ερείπια»*. Ο Φερνάντ σοκαρίστηκε ακόμα περισσότερο όταν πέρασε από τις διάφορες εκκλησίες και τα νεκροταφεία που υπήρχαν διάσπαρτα σε όλο τον Μπουρνόβα. Η εκκλησία των Ουίτταλ είχε λεηλατηθεί και το νεκροταφείο τους είχε συληθεί. *«Όλα τα μνήματα και οι σταυροί έχουν γίνει κομμάτια, τα έσπασαν σε ένα ξέσπασμα οργής. Στο μεγαλύτερο μέρος τους, οι καταστροφές είναι έργο αυτών των βρωμιάρηδων [Τουρκο-] Κρητικών! Το ζωγραφισμένο τέμπλο της εκκλησίας έχει συντριβεί και τα επενδεδυμένα στασίδια είναι σκισμένα»* [Μίλτον: 2008, σ. 310].

Ο αφανισμός της αρμένικης κοινότητας συνεχίζεται συστηματικά. Ο Αμερικανός πρόξενος G. Horton δεν φείδεται περιγραφών: *Το κυνηγητό και η σφαγή των Αρμενίων με τσεκουριές, με ξυλοδαρμό ή με τουφεκισμό κατά ομάδες στην εξοχή, είχε δημιουργήσει αφάνταστο πανικό. Βοήθεια δεν φαινόταν πουθενά στον ορίζοντα. Τα πολεμικά πλοία των μεγάλων δυνάμεων, συμπεριλαμβανομένης της Αμερικής, δεν ήταν σε θέση να επέμβουν για διάφορους λόγους. Στο ανθρωποκυνηγητό αυτό συμμετείχαν τώρα και αποσπάσματα του τουρκικού στρατού. [...] Όταν το κυνηγητό των Αρμενίων στους δρόμους της Σμύρνης δεν απέδιδε πια, η πρόσβαση στην περιοχή τους αποκλείστηκε για όλους εκτός από τους Τούρκους, από στρατιώτες που φρουρούσαν τις εισόδους των δρόμων. Τότε άρχισε η μεθοδική λεηλασία και σφαγή.*

Το μεγαλύτερο δράμα, όμως, συνέχιζε να διαδραματίζεται στην παραλία της Σμύρνης, όπου οι πολλές χιλιάδες των προσφύγων από την ενδοχώρα που είχαν καταλύσει εκεί βρίσκονταν στο έλεος των απείθαρχων Τούρκων στρατιωτών. Η πειθαρχία στο στράτευμα του Κεμάλ είχε πλέον καταρρεύσει και η πόλη βρισκόταν στο έλεος αποκτηνωμένων στρατιωτών και ατάκτων, που τα ένστικτά τους πυροδοτούσαν το αλκοόλ και οι βιασμοί. Οι ναυτικοί των ξένων δυνάμεων που βρίσκονταν στα πολεμικά πλοία του κόλπου υπήρξαν μάρτυρες απάνθρωπων περιστατικών το απόγευμα εκείνης της Δευτέρας. Οι πρόσφυγες προσπαθούν εναγωνίως να επιβιβαστούν σε κάποιο πλωτό μέσο, προσφέροντας ό,τι πολυτιμότερο διαθέτει ο καθένας, αλλά μάταια. Τα πλοία των ξένων δυνάμεων δεν μπορούν να

υποστηρίζουν το πλήθος των προσφύγων. Ο κόλπος όλο και γεμίζει από τουρπανιασμένα κουφάρια και ανθρώπινα μέλη...

Ο Κεμάλ παρέμενε στη Σμύρνη και το ίδιο απόγευμα επισκέφτηκε το πολυτελές ξενοδοχείο και σύμβολο της ζωής της Σμύρνης «Γκραντ Οτέλ Κράιμερ Πάλας». Παρήγγειλε ένα ρακί και ρώτησε τον σερβιτόρο: *Ήρθε ποτέ εδώ ο βασιλιάς Κωνσταντίνος για να πιεί ένα ποτήρι ρακί;*

30 Αυγούστου / 12 Σεπτεμβρίου, Τρίτη

Την ημέρα αυτή, οι κάτοικοι της πόλης, ακόμα και αυτοί που διατηρούσαν κάποια υπολείμματα αισιοδοξίας, κατάλαβαν ότι η βία δεν αποτελούσε πλέον σποραδικό φαινόμενο και δεν επρόκειτο να καταλαγιάσει. Και, χωρίς να γνωρίζουν ότι βιώνουν την τελευταία ημέρα μιας μεγάλης, πλούσιας και ανοικτής πολυπολιτισμικής πρωτεύουσας με χιλιάδες χρόνια συνεχούς ιστορίας, ασυναίσθητα προετοιμάζονταν για τον τραγικό επίλογο... Έχουν πλέον καταλάβει ότι τα πολεμικά πλοία των διεθνών Δυνάμεων που ήταν αγκυροβολημένα στον κόλπο δεν έχουν σκοπό να επέμβουν για να σταματήσουν τη σφαγή.

Η πόλη ήταν πλέον βυθισμένη ολοκληρωτικά στο χάος. Το μακελειό δεν περιοριζόταν μόνο στην αρμένικη συνοικία, αλλά σε ολόκληρη την πόλη και τα προάστια, με εξαίρεση την τουρκική συνοικία. Ο Άγγλος εφημέριος Τσαρλς Ντόμπσον τόλμησε να περιδιαβεί την πόλη για να καταγράψει την κατάσταση: *Έπεφταν διαρκώς τυχαίοι πυροβολισμοί στα σοκάκια, και ακολουθούσαν ουρλιαχτά και πανικόβλητα τρεχαλητά. Παντού γίνονταν λεηλασίες και βιασμοί. Υπήρχαν πτώματα στις εισόδους των σπιτιών και στα σοκάκια κάθε γειτονιάς... Μου έκανε ιδιαίτερη εντύπωση μια μεγάλη ομάδα από γυναίκες και μωρά όπως και ένα μικρό κορίτσι, σχεδόν γυμνό, που είχε πυροβοληθεί στο στήθος... Οι Τούρκοι λεηλατούσαν τα πάντα. Ένας άνδρας είχε πυροβοληθεί και στους δύο μηρούς, και τα ουρλιαχτά του άφηναν ασυγκίνητους τους έντρομους ανθρώπους* [Μίλτον: 2008, σ. 231-2]. Από τους 5.000 χιλιάδες περίπου Αρμένιους που είχαν καταφύγει στον μητροπολιτικό ναό και στην Επισκοπή τους, οι περισσότεροι σφαγιάστηκαν στην προσπάθειά τους να διαφύγουν.

Και οι πρόσφυγες συνεχίζουν να συρρέουν στην προκυμαία της Σμύρνης από τη ρημαγμένη ύπαιθρο. Υπολογίζεται ότι έχουν φθάσει πλέον τις 150.000 χιλιάδες, δεν διέθεταν κανένα απολύτως καταφύγιο και προστασία και ήταν εκτεθειμένοι στον αφηνιασμένο τουρκικό όχλο. Ο Αμερικανός υποπλοίαρχος Νος καταγράφει τη ημερήσια αναφορά του: *Αξιοθρήνητα πλάσματα. Επί δύο ημέρες έχουν λουφάζει σε μικρούς σωρούς και δεν σαλεύουν παρά μόνον όταν κάποιος από το σινάφι τους πλησιάζει μαζί με κάποιον φρουρό για να τους φέρει να πιουν νερό. Όταν έρχονται οι Τούρκοι, στα πρόσωπά τους ζωγραφίζεται κάτι χειρότερο από φόβο. Είναι κατατρομοκρατημένοι και, καθώς φοβόμουν ότι σε περίπτωση πανικού θα ακολουθούσε φυγή, έκανα όλες τις προετοιμασίες ώστε το συρματόπλεγμα να πέσει εύκολα. Σήμερα είδα στις περιπολίες μου πάνω από εκατό νεκρούς και τέσσερις ανθρώπους να δολοφονούνται εν ψυχρώ.* Ο Αρμένιος φοιτητής Οβακίμ Ουρεγιάν, που κατάφερε να ξεφύγει από τον μητροπολιτικό ναό, περιγράφει την κατάσταση τη

βράδυ της Τρίτης: Χιλιάδες χριστιανοί είχαν στριμωχτεί στους τοίχους της προκυμαίας, αναζητώντας κάποιο πλεούμενο για να τους μεταφέρει σε κάποιο από τα ξένα πλοία που βρίσκονταν στον κόλπο. Η αναζήτησή τους όμως άκαρπη. Οι ψαρόβαρκες των ντόπιων βρίσκονταν σε κοντινά ελληνικά νησιά και τα ξένα σκάφη είχαν αυστηρές εντολές να μην δέχονται Έλληνες ή Αρμένιους [Μίλτον: 2008, σ. 326]. Η φυγή από τη Σμύρνη για όποιον δεν ήταν υπήκοος ξένων κρατών ήταν πλέον αδύνατη. Τα τελευταία ελληνικά πλοία είχαν αποπλεύσει πριν από τρεις ημέρες και 500.000 Έλληνες και Αρμένιοι βρέθηκαν εγκλωβισμένοι σε παγίδα θανάτου. Κάποιες υπερφορτωμένες βάρκες πλησιάζουν τα συμμαχικά πλοία, αλλά οι διαταγές ήταν ρητές: «Οι πρόσφυγες δεν επιτρέπεται να επιβιβασθούν».

Ο Μουσταφά Κεμάλ παρέμενε για τρίτη ημέρα στη Σμύρνη. Ο ανταποκριτής της *Daily Mail* Τζορτζ Γουόρντ Πράις ήταν ο πρώτος που κατάφερε να του πάρει την πολυπόθητη συνέντευξη. Ο Κεμάλ μίλησε επί μισή ώρα σε άπταιστα γαλλικά και το μόνο παράσημο που στόλιζε το χακί του χιτώνιο ήταν ένα χρυσό μετάλλιο. Ο δημοσιογράφος τον ρώτησε αν ο πόλεμος ενάντια στους Έλληνες είχε τελειώσει και ο Κεμάλ αποκρίθηκε: *Δεν έχει μείνει τίποτε για το οποίο πρέπει να πολεμήσουμε και, ειλικρινά, επιθυμώ την ειρήνη. Δεν ήταν στις προθέσεις μου να εξαπολύσω αυτή την τελευταία επίθεση, αλλά δεν υπήρχε άλλος τρόπος να πείσω τους Έλληνες να εγκαταλείψουν τη Μικρά Ασία* [Μίλτον: 2008, σ. 328].

Αργά το βράδυ της Τρίτης ο αέρας άλλαξε για πρώτη φορά από τη στιγμή που ο τουρκικός στρατός μπήκε στην πόλη. Δεν φυσούσε πλέον ο κακόφημος *ιμπάτης* από την πλευρά του Αιγαίου προς το εσωτερικό της πόλης, αλλά ένας δυνατός στεριανός άνεμος ...

31 Αυγούστου / 13 Σεπτεμβρίου, Τετάρτη

Είδα με τα ίδια μου τα μάτια έναν Τούρκο αξιωματικό να μπαίνει σε ένα σπίτι κρατώντας μικρούς τενεκέδες πετρελαίου ή βενζίνης και μέσα σε λίγα λεπτά το σπίτι να γίνεται παρανάλωμα...

Οι δάσκαλοι και τα κορίτσια μας είδαν Τούρκους που φορούσαν κανονικές στολές στρατιωτών και, σε πολλές περιπτώσεις, στολές αξιωματικών, να κρατούν μακριά ξύλα με κουρέλια στην άκρη τους, τα οποία είχαν βουτήξει σε έναν τενεκέ με κάποιο υγρό. Τα έφερναν μέσα στα σπίτια που αμέσως μετά έπιασαν φωτιά...

Στο βάθος του δρόμου είδα μια ομάδα στρατιωτών να ξεφορτώνει κάτι που έμοιαζε να είναι μεγάλα βαρέλια με πετρέλαιο. Κρίνοντας από το χρώμα και το σχήμα τους, ήταν ολόιδια με τα βαρέλια της Εταιρείας Πετρελαίων της Σμύρνης. Ένιωσα ένα ρίγος στη ραχοκοκαλιά και συνειδητοποίησα τον σκοπό όλων αυτών των προετοιμασιών...

Νιώσαμε σταγόνες να μας πιτσιλίζουν. Στρατιώτες από τον δρόμο έριχναν στους τοίχους ένα υγρό με κουβάδες. Μόλις μύρισα αυτό το υγρό πάνω στα βρεγμένα μου ρούχα, κατάλαβα ότι ήταν πετρέλαιο...

Αμερικανοί πεζοναύτες που στάλθηκαν στην αρμένικη συνοικία ανέφεραν ότι είδαν Τούρκους στρατιώτες να πετούν μέσα στα αρμένικα σπίτια κουρέλια μουσκεμένα με πετρέλαιο...

Στη διαδρομή είδαμε άδεια βαρέλια πετρελαίου και βενζίνης σκορπισμένα εδώ κι εκεί και υγρό να τρέχει στους δρόμους...

Ένα τεράστιο σύννεφο καπνού απλωνόταν μπροστά μου. Η πυρκαγιά εξαπλώνεται από δύο πλευρές. Αυτές είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους και είναι ολοφάνερο ότι η φωτιά άναψε ταυτόχρονα σε δύο σημεία...

Κατά τις 12.00 φάνηκαν οι πρώτες φωτιές. Μια, δυο τρεις, όλες στην αρμένικη συνοικία. Να γιατί την ξεκαθάρισαν πρώτη. Ήθελαν, όταν θα έφτανε η ύστατη ώρα, να 'χουν να κάνουν μονάχα με άδεια και άψυχα σπίτια.

Κάποιοι πετούσαν εμπρηστικές βόμβες και έριχναν πετρέλαιο. Οι φλόγες κατέληξαν στις αποβάθρες, που ήταν κατάμεστες από φτωχούς ανθρώπους που περίμεναν τη σειρά τους για να σωθούν...

Όλες οι μαρτυρίες που διασώθηκαν από αυτόπτες μάρτυρες αλλά και η πλειονότητα από μακρόχρονες έρευνες ανεξάρτητων μεταξύ τους πηγών, συγκλίνουν: Η φωτιά ξεκίνησε από την αρμένικη συνοικία, εκδηλώθηκε ταυτόχρονα σε περισσότερα από ένα σημεία και ήταν προσεκτικά οργανωμένη. Ο άνεμος, που από τα ξημερώματα είχε αλλάξει φορά και φυσούσε πλέον δυνατά προς τα βορειοδυτικά, υποβοήθησε τη γρήγορη εξάπλωση της πυρκαγιάς προς την ελληνική και τις ευρωπαϊκές συνοικίες, προστατεύοντας μόνο την τουρκική πλευρά της πόλης, που ήταν σκαρφαλωμένη στις βραχώδεις πλαγιές του όρους Πάγος. Ακολούθησε μια τεράστια ανθρωπιστική καταστροφή. Οι τουρκικές αρχές δεν κατέβαλαν καμία προσπάθεια για την κατάσβεση της πυρκαγιάς, ενώ παρεμποδιζόταν συστηματικά το έργο της πυροσβεστικής, μιας μεικτής ομάδας Ελλήνων και Τούρκων, που χρηματοδοτούνταν εν μέρει από τις ασφαλιστικές εταιρείες του Λονδίνου. Διασωθέντες πρόσφυγες περιγράφουν ότι και να ήθελαν τα συνεργεία να πλησιάσουν την καιόμενη περιοχή, υπήρχαν γειτονιές που αυτό ήταν αδύνατο, καθώς τα εσωτερικά σοκάκια είχαν γεμίσει σε τέτοιο βαθμό με πτώματα, που ήταν αδύνατο να τα διασχίσει κάποιος.

Ο πληθυσμός της πόλης υπολογίζεται ότι είχε πλέον φτάσει το ασύλληπτο νούμερο των 700.000 και, μόλις ξέσπασε η πυρκαγιά, όλοι αυτοί οι άνθρωποι διέτρεχαν θανάσιμο κίνδυνο. Μόνη τους ελπίδα η παραλιακή ζώνη, η θάλασσα και ο στόλος των ξένων δυνάμεων. Εκκλησίες, νοσοκομεία, κολέγια και προξενεία των ξένων κοινοτήτων, κτίρια γύρω ή μέσα στα οποία είχαν ζητήσει άσυλο οι πρόσφυγες, εκκενώνονται εσπευσμένα και τα τρομοκρατημένα πλήθη, μέσα από τα πυρά των Τούρκων και τους σωρούς των πτωμάτων, προσπαθούν να φτάσουν στην παραλία της πόλης και να προστεθούν στις χιλιάδες των προσφύγων που ήταν είδαν εκεί. Η Αμερικανίδα Άννα Μπιρτζ τα κατάφερε: *Τότε μας άνοιξαν δρόμο... και εμείς περάσαμε και βρεθήκαμε σε ασφαλές σημείο. Ανάμεσα στα πολλά νεκρά κορμιά είδαμε άνδρες, γυναίκες και παιδιά που είχαν πυροβοληθεί, σώματα κοκαλωμένα σε φρικτά παραμορφωμένες στάσεις, με εκφράσεις που μαρτυρούσαν ασύλληπτο πόνο..* Οι τελευταίοι υπήκοοι των ξένων δυνάμεων απομακρύνονται με κάθε μέσο και τρόπο, με τη βοήθεια συμμαχικών στρατευμάτων. Το εξέχον μέλος της Λεβαντίνικης κοινότητας Φερνάντ ντε Κράιμερ, βρετανικής καταγωγής, προσπαθεί να προσεγγίσει την παραλία: *Φανταστείτε ένα πλήθος τόσο πυκνό που δεν μπορούσες καλά καλά να αγγίξεις το έδαφος με τα πόδια σου και στριφογύριζες στον αέρα σαν άνεμος σε ανεμοστρόβιλο. Ανάμεσα σε ουρλιαχτά και χτυπήματα οι άνθρωποι έπεφταν στη θάλασσα και ο καπνός ήταν τόσο καυτός που, στο λόγο μου, νόμιζα ότι τα σωθικά μου είχαν πιάσει φωτιά* [Μίλτον: 2008, σ. 351-3]. Ανάμεσα στους ξένους υπηκόους καταφέρνουν πού και πού να διαφύγουν και μερικοί Έλληνες και Αρμένιοι, μορφωμένοι και ξενόγλωσσοι στην πλειοψηφία τους.

Η φωτιά καταπίνει το ένα εμβληματικό κτίριο της πόλης πίσω από το άλλο και τρέχει προς την προκουμαία, όπου έχουν παγιδευτεί εκατοντάδες χιλιάδες πανικόβλητοι άνθρωποι. Τα ουρλιαχτά του αλλόφρονος πλήθους στην προκουμαία ακούγονταν σε απόσταση χιλιομέτρων, καθώς συνωστίζονταν ανάμεσα στην καιόμενη πόλη και τα βαθιά νερά του κόλπου. Ο Αμερικανός πρόξενος G. Horton είναι από τους τελευταίους που εγκαταλείπουν την πόλη και αντικρίζει το απάνθρωπο θέαμα: *Η τελευταία εικόνα από τη δύσμοιρη πόλη στο φως της ημέρας χαράχτηκε στη μνήμη μου:*

τεράστια σύννεφα που ολοένα μεγάλωναν και ανέβαιναν στον ουρανό, μια στενή παραλία σκεπασμένη από ένα τεράστιο ανθρώπινο πλήθος με τη φωτιά στην πλάτη και τη θάλασσα μπροστά του, και, αγκυροβολημένος σε μικρή απόσταση, ένας ισχυρός στόλος από διασυμμαχικά πολεμικά πλοία να παρακολουθεί αμέτοχος [Horton: 2007, σ. 150]. Ο Ο. Ρέιμπερ συμπληρώνει: Μπορούσες να διαλέξεις ανάμεσα σε τρεις τρόπους θανάτου: τη φωτιά που μαινόταν πίσω σου, τους Τούρκους που περίμεναν στα σοκάκια και τη θάλασσα που ανοιγόταν μπροστά σου... Στη σύγχρονη ιστορία, ίσως τίποτε δεν μπορεί να συγκριθεί με τη νύχτα της 13ης Σεπτεμβρίου στη Σμύρνη... Και ένας Γάλλος πολίτης: Προς τα μεσάνυχτα η φωτιά έφτασε στις αποβάθρες. Οι κραυγές του πλήθους έγιναν φοβερές. Έβλεπε κανείς φλεγόμενα ανθρώπινα σώματα να ρίχνονται στη θάλασσα. Ένα ένα τα σπίτια κατέρρεαν. Οι Τούρκοι κατάβρεχαν με πετρέλαιο τα σπίτια που απέμεναν, και έριχναν εμπρηστικές βόμβες, για να προκαλέσουν νέες πυρκαγιές. Ήταν ένα θέμα που θύμιζε την Κόλαση [R. Ruauix, Οι τελευταίες ημέρες της Σμύρνης].

Ο δημοσιογράφος Τζορτζ Γουόρντ Πράις, που την προηγούμενη είχε πετύχει τη συνέντευξη με τον Κεμάλ, θυμάται ότι πάνω στο πλοίο «Άιρον Ντιουκ» οι αξιωματικοί ήταν ντυμένοι για το δείπνο με τις ολόλευκες στολές επιθεώρησης, παρά τις σκηνές κόλασης που εκτυλίσσονταν στη στεριά. Όταν τα ουρλιαχτά από τη μακρινή προκυμαία έγιναν πολύ δυνατά για να τα αγνοήσει κανείς, ο πλοίαρχος διέταξε την ορχήστρα του πλοίου να παίζει. Τα άλλα πλοία ακολούθησαν, και οι διαπεραστικές κραυγές πολύ σύντομα σκεπάστηκαν από ένα ποτ πουρί αλέγγων θαλασσιών σκοπών. Μόλις τελείωσε το δείπνο στο «Άιρον Ντιουκ», οι αξιωματικοί ανέβηκαν στη γέφυρα του πλοίου για να κοιτάξουν τις σκηνές με τα κιάλια τους. Ένας από αυτούς, ο ταγματάρχης Άρθουρ Μάξγουελ, είδε Τούρκους στρατιώτες να χύνουν κουβάδες με κάποιο υγρό πάνω στους πρόσφυγες. Φαντάστηκε ότι προσπαθούσαν να σβήσουν τις φλόγες, ως τη στιγμή που είδε ένα πέπλο φωτιάς να φουντώνει σε εκείνο ακριβώς το σημείο της προκυμαίας. «Θεέ μου» φώναξε στους συναδέλφους του «καίνε ζωντανούς τους πρόσφυγες!» [Μίλτον: 2008, σ. 356-7].

Ο Μουσταφά Κεμάλ ήδη από το μεσημέρι έχει αποχωρήσει από τη φλεγόμενη περιοχή. Αυτός και η συνοδεία του διέφυγαν, περνώντας αναγκαστικά μέσα από την παραλιακή ζώνη, με μια πομπή αυτοκινήτων στην κεφαλή της οποίας υπήρχε ένα φορτηγό για να ανοίγει δρόμο ανάμεσα στα πλήθη. Κατευθύνθηκαν στο Γκέτζτεπε, όπου κατέλυσαν στην πατρική έπαυλη της Λατιφέ, μετέπειτα συζύγου του Κεμάλ.

1, 2, 3 και 4 Σεπτεμβρίου

(14, 15, 16 και 17/9, Νέο Ημερολόγιο)

Πέμπτη, Παρασκευή, Σάββατο και Κυριακή

New York Times: «Η Σμύρνη σβήστηκε από τον χάρτη»

Φτάνουμε πια στο Κορδελιό. Κοιτάμε πια από αντίκρυ τη Σμύρνη που καίγεται. Να, πήρε φωτιά το ξενοδοχείο Κρέμερ... Η Ρεζί... Το Γαλλικό Προξενείο... Το θέατρο... [Φωτιάδης, σ. 202].

Καμία ελπίδα δεν απόμεινε πια για μας. Το Πρακτορείο Διαβατηρίων (Passerport), που ήταν ολόκληρη σειρά από συνεχόμενα κτίρια απέναντι από την Προκυμαία, έχει μετατραπεί σε σωρό στάχτης μέσα σε μια ώρα. Όλα τα μεγαλοπρεπή κτίρια μέσα στην προκυμαία, η επιβλητική εταιρεία Οριένταλ Κάρπετ, το Σπόρτινγκ Κλαμπ, το Θέατρο της Σμύρνης, το Κραίμερ Πάλας και άλλα θαυμάσια κτίρια γίνονται σε μερικές ώρες παρανάλωμα του πυρός. Το δυνατό μπουμπουνητό, το ανατριχιαστικό τράνταγμα που προκαλείται από την κατάρρευση των γυμνών τοίχων επεκτείνεται παντού [Χατζεριάν, σ. 101].

Τρεις ημέρες και τρεις νύχτες ο ουρανός είχε βαφτεί κόκκινος. Μέχρι τον Μπουρνόβα έφτανε εκείνο το τρομερό βουητό της φωτιάς, ο καπνός της που μύριζε θάνατο... Για τρεις ημέρες θαρρούσαμε πως δεν υπήρχε νύχτα... Διάφορες ειδήσεις έφταναν ως εμάς... Ότι η προκυμαία είχε γίνει στάχτη, ότι από τον Φραγκομαχαλά δεν είχε απομείνει τίποτα, ως και η θάλασσα καιγόταν λέγανε... Είχαν καεί και οι ξένες προσβείες, και οι κινηματογράφοι, και τα θέατρα... κι οι τράπεζες, τα εμπορικά κέντρα, τα λουτρά... οι λέσχες των ξένων, τα κέντρα διασκέδασής τους... Τα περίφημα κτίρια, όλα, όλα, είχαμε γίνει στάχτη [Μεχμέτ Τζοράλ, Πολλές ζωές στη Σμύρνη, σ. 99]

Για τέσσερις ολόκληρες ημέρες ουρανομήκειες φλόγες δεσπόζουν πάνω από τη Σμύρνη και οι τουρκικές αρχές δεν καταβάλλουν καμία προσπάθεια για την

κατάβεσή τους. Η φωτιά διήρκεσε μέχρι τις 4 Σεπτεμβρίου και αποτέφρωσε τέσσερα εκατομμύρια στρέμματα, κατασπάραξε 65 γειτονιές, 46 εκκλησίες, 55.000 σπίτια (43.000 ελληνικά, 10.000 αρμένικα και 2.000 ξένων υπηκόων) και 5.000 μαγαζιά.

Υπολογίζεται ότι τις ημέρες της πυρκαγιάς, παρά τις μερικές χιλιάδες προσφύγων που είχαν καταφέρει να διασωθούν πάνω στα πλοία των ξένων δυνάμεων ή με κάποιο άλλο πλωτό μέσο, τις συστηματικές δολοφονίες και τους πνιγμούς, στην προκυμαία συνέχιζαν να βρίσκονται πάνω από μισό εκατομμύριο απελπισμένοι άνθρωποι, χωρίς καμία απολύτως δυνατότητα διαφυγής. Τα στρατεύματα είχαν σχηματίσει κλοιό γύρω από την πόλη ώστε οι πρόσφυγες να παραμείνουν μέσα στην καιόμενη περιοχή. Τα πλήθη που έτρεχαν να διαφύγουν πυροβολούνταν ανελέητα και αναγκάζονταν να επιστρέψουν. Πολλοί είχαν παραφρονήσει από την πείνα και τη δίψα. Ο κόλπος της Σμύρνης είχε πλέον κορεστεί από τουμπανιασμένα πτώματα και ανθρώπινα μέλη. Ο Γ. Τσουμπαριώτης τόλμησε να βγει από την κρυψώνα του στο νεκροταφείο και να φθάσει στην προκυμαία: «Η θάλασσα ήταν γεμάτη ανθρώπινα σώματα. Υπήρχαν τόσα πολλά, που αν έπεφτες στο νερό δεν θα βούλιαζες, επειδή όλα αυτά τα σώματα θα σε κρατούσαν στην επιφάνεια. Και έβλεπες τις πρησμένες κοιλιές των πτωμάτων να ξεπροβάλλουν πάνω από την επιφάνεια του νερού» [Μίλτον: 2008, σ. 375]. Και όμως, δεκάδες Τουρκόπουλα, με μαντήλια στο πρόσωπο για να μην εισπνέουν τη δυσωδία, κολυπούσαν ανάμεσα στα πτώματα, προσπαθώντας να αποσπάσουν κάποιο κόσμημα...

«Βρισκόμαστε ανάμεσα σε τρία θανάσιμα στοιχεία: τη φωτιά, το ξίφος και τη θάλασσα. Η κατάσταση μας είναι απελπιστική. Δεν υπάρχει πια τρόπος να αποφύγουμε την καταστροφή, έχουμε χάσει κάθε ελπίδα. Η φωτιά, οι πυροβολισμοί και τα ρόπαλα των Τούρκων έχουν στριμώξει το πλήθος των χριστιανών από τρεις πλευρές [...] Πάνω στα ξένα επιβατικά πλοία και στα πολεμικά, που είναι αγκυροβολημένα κοντά στην ακτή, μπορούμε να διακρίνουμε κινηματογραφικό εξοπλισμό, τον οποίο έχουν στρέψει προς το μέρος μας, για να γυρίσουν ταινίες που παρουσιάζουν το μαρτύριό μας. Αυτοί οι κινηματογραφιστές και οι πανευτυχείς συνάδελφοί τους είναι απλοί παρατηρητές των βασάνων μας. Αποθούν ακόμα και εκείνους που τους πλησιάζουν, είτε κολυμπώντας είτε κωπηλατώντας, για να ζητήσουν καταφύγιο στα πλοία τους, μόνο και μόνο για να επιδείξουν την πολιτική τους ουδετερότητα» [Χατζεριάν: 2008, σ. 103-4].

Από την πυρκαγιά η προκουμαία είχε πλέον υπερθερμανθεί, ενώ μεγάλα σύννεφα καπνού και η μυρωδιά της καμένης σάρκας πνίγουν τους πρόσφυγες. Ακόμα και πλοία που είχαν αγκυροβολήσει κοντά στην ακτή αναγκάζονταν να απομακρυνθούν, από τον φόβο μήπως αναφλεγούν τα εύφλεκτα υλικά τους από την υπερθέρμανση. Πολλές οικογένειες χριστιανών επέστρεψαν στην πυρπολημένη πόλη και **βρήκαν καταφύγιο μέσα σε οικογενειακούς τάφους των μεγάλων ελληνικών νεκροταφείων**, και παρέμειναν εκεί για τις επόμενες δυο τρεις ημέρες!

Εκεί, υπό τους θόλους του Ναού, μέσα εις το σκότος της οστεοθήκης, ή, ακόμα, και την σιωπή των τάφων και κάτω από το μελαγχολικόν θρόημα των κυπαρισσιών, κατέφευγεν η καταδιωγμένη από το εκδικητικό και κορανικό πάθος των Τούρκων Ρωμησόνη. [Μιχαήλ Αργυρόπουλος]

Σπάζουν την καγκελένια πόρτα του και ξεχύνονται μέσα στο κοιμητήριο χιλιάδες. Η κάθε οικογένεια αναζητά έναν άνετο τάφο. Τον περιτριγυρίζει, κάθεται ολόγυρα κάπως να ξαποστάσει. Μα οι Τούρκοι τους παίρνουν μυρωδιά, μπαίνουν μέσα, ληστεύουν, κι αρπάζουν κορίτσια να τα βιάσουν. Οι ζωντανοί, όμως, μη μπορώντας σε τίποτα άλλο πια να ελπίζουν, πιστεύουν πως οι νεκροί κάπως θα τους προστατέψουν. Ανασηκώνουν τις ταφόπετρες και χώνουν μέσα στα μνημούρια τα κορίτσια τους και τα πιο νέα αγόρια τους. Τη νύχτα τα βγάζουν να πάρουν λίγο αέρα. Τι τρώγανε; Σύναζαν χόρτα φυτρωμένα πάνω και ολόγυρα στους τάφους, παίρνανε από κάποιο κοντινό χαντάκι βρώμικο νερό, σπάζανε τα νεκροσέντουκα, ανάβανε φωτιές και βράζανε τα χόρτα. [Δημήτρης Φωτιάδης]

Αναγκάστηκαν να καταφύγουν στο πρώτο νεκροταφείο, που ήταν το μεγαλύτερο της Σμύρνης. Μα το βρήκαν γεμάτο κόσμο. Μάνες με μωρά στην αγκαλιά που έκλαιγαν σπαρακτικά γιατί πεινούσαν, κορίτσια ντυμένα σαν γριές, άντρες ηλικιωμένοι, παιδιά, γριούλες, όλοι με τη σφραγίδα του τρόμου και της απόγνωσης στο πρόσωπο, τριγυρούσαν σαν τους βρικόλακες ανάμεσα στους μαρμαρίνους τάφους, κι όποιος προλάβαινε,, έπιανε θέση μέσα σε αυτούς. [Βασιλική Ράλλη]

Κρύφτηκαν δυο μέρες μέσα σ' ένα τάφο, στο νεκροταφείο, δίπλα στον Πανιώνιο. Μια μέρα τόλμησε και βγήκε από τον τάφο και κανείς μας δεν τον ξανάδε πια. Έτσι έχασε τη ζωή του ο παλιοελλαδίτης θεός μου, που τόσο τον αγάπησα γιατί στο πρόσωπό του έβλεπα τον Ελευθερωτή. [Μανόλη Μεγαλοκονόμος]

Οι εναγόνιες προσπάθειες των προσφύγων να επιβιβασθούν σε ένα πλοίο συνεχίζονται: απεγνωσμένοι έπεφταν στη θάλασσα και, κολυμπώντας ανάμεσα στα πτώματα, προσπαθούσαν να προσεγγίσουν τα συμμαχικά σκάφη σκαρφαλώνοντας από τις άγκυρες ή τις ανεμόσκαλες, υπερφορτωμένες βάρκες βούλιαζαν μέσα στο λιμάνι, ενώ οι ξένες δυνάμεις, εκτός από κάποιες μεμονωμένα δείγματα ευαισθησίας, στο όνομα της «ουδετερότητας» των χωρών τους, άφηναν τη βία να συνεχιστεί.

Το βράδυ, το μαρτύριο των προσφύγων που παρέμεναν στην προκουμαία συνεχιζόταν εφιαλτικό. Στους πρόσφυγες επιτίθονταν συστηματικά ληστές και βιαστές, οπλισμένοι με ξιφολόγχες και ρόπαλα, ζητώντας συνεχώς χρήματα και χρυσαφικά: *Τσικάρ παρά! (Δώστε μας λεφτά). Γκισούρ, βερ παρά, τσικάρ παρά, παρά ιστιόρ! Λεφτά, λεφτά, λεφτά...* Ο Αμερικανός υποπρόξενος Μέυναρντ Μπαρνς βγήκε στην ξηρά και είδε πέντε διαφορετικές ομάδες Τούρκων, οπλισμένων με αιματοβαμμένα ρόπαλα, να περιπολούν ανάμεσα στο πλήθος, αναζητώντας τη λεία τους [Μίλτον: 2008, σ. 372].

Ο Έρνεστ Χέμινγουεϊ κάλυψε την Καταστροφή ως ανταποκριτής της εφημερίδας *Toronto Star*. Στο διήγημά του «Στην προκουμαία της Σμύρνης» μεταφέρει εικόνες από τις νύχτες αυτές:

Είπε ότι το πιο παράξενο απ' όλα ήταν ο τρόπος που ούρλιαζαν τις νύχτες... «Ημασταν αγκυροβολημένοι στο λιμάνι κι εκείνοι στην προκουμαία, και γύρω στα μεσάνυχτα άρχισαν να ουρλιάζουν. Δεν ξέρω γιατί ούρλιαζαν αυτή την ώρα. Τότε στρέψαμε καταπάνω τους τον προβολέα του πλοίου, για να τους καλμάρουμε και να τους κάνουμε να σωπάσουν. Το κόλπο έπιανε πάντα».

Η Μικρασιάτισσα **Φιλιώ Χαϊδεμένου** συνεχίζει τη αφήγηση του Χέμινγουεϊ:

Χιλιάδες κόσμος, απελπισμένος και εξαθλιωμένος, με μάτια άδεια απ' τα όσα είχαμε δει και την ψυχή ματωμένη απ' τον πόνο της απώλειας των αγαπημένων μας. Κάρα άδειαζαν πεθαμένους δίπλα μας, όπου έβρισκαν. Το βράδυ, όταν οι Τούρκοι άρχιζαν να βιάζουν και να κακοποιούν όποια γυναίκα έβρισκαν, οι Αμερικανοί άναψαν τους προβολείς των πλοίων και τους έριζαν πάνω μας, για να σταματήσει κάπως το κακό.

Τα συμμαχικά πλοία, υπερφορτωμένα πλέον, άρχισαν να αναχωρούν για τα νησιά του Αιγαίου, τη Θεσσαλονίκη και τον Πειραιά. Και ο Νουρεντίν Πασάς εξέδωσε διάταγμα, στο οποίο έδωσε προθεσμία δύο εβδομάδων για την αναχώρηση του χριστιανικού πληθυσμού. Όποιος πρόσφυγας εξακολουθούσε να παρευρίσκεται στη Σμύρνη μετά τις 18 Σεπτεμβρίου θα εκτοπίζοταν στην Ανατολία. Οι άνδρες, όμως, μεταξύ 18 και 45 ετών θα παρέμεναν αιχμάλωτοι έως το τέλος των εχθροπραξιών. Αν και υποτίθεται ότι έδωσαν και στους άνδρες διορία 15 ημερών για να εγκαταλείψουν τη Μικρασία, στην πραγματικότητα οι εκτοπίσεις άρχισαν αμέσως. Οι πορείες προς το εσωτερικό της χώρας, ήταν ασύλληπτα βάνανυσες και, όπως είχε συμβεί και στις αντίστοιχες πορείες εκτόπισης των Αρμενίων πριν από επτά χρόνια, το 1915, οι περισσότεροι κρατούμενοι πέθαιναν μαρτυρικά...

Α. Π. Χ., Αύγουστος 2012

Σημείωση Α.ΠΑΝ. Από τις φωτογραφίες που απεικονίζουν φρικαλεότητες κρατήσαμε μόνο μία, αυτή του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού. Θεωρούμε ότι οι περιγραφές και τα κάθε είδους άλλα τεκμήρια είναι πολύ πιο παραστατικά από την περιστασιακή απεικόνιση με τον φακό που ενέχει και τον κίνδυνο της εξαχρείωσης. Είναι δεοντολογική υποχρέωση να μην αναπαράγουμε την βία και την θηριωδία σε βάρος του ανθρώπινου σώματος, την φριχτή ταπεινώση των θυμάτων (και των θυτών). Ελπίζουμε να είναι κατανοητή η θέση αυτή από όλους κι, ακόμα, να υιοθετηθεί σαν αίτημα κι απαίτηση προς όλα τα μέσα ενημέρωσης που συχνά περνούν το όριο και μας εθίζουν σε αυτού του είδους τις απάνθρωπες εικόνες.